

УДК 631.164.23: 330.322: 330.341.1

*І. А. Федун,
к. е. н., доцент, доцент кафедри податків та фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет*

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

*I. Fedun,
Candidate of Economic Sciences,
Ternopil National Economic University, Ternopil Associate Professor, Taxes and Fiscal Policy Department*

MODERNIZATION OF STATE REGULATION MECHANISM OF INNOVATION AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF AGROINDUSTRIAL PRODUCTION

У статті розкрито концептуальні наукові основи розробки практичних заходів модернізації механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва, що спрямовані на подолання підприємствами АПК кризових деформацій і адаптацію їх до нових ринкових умов.

In article there has been considered a conceptual scientific basis for developing practical measures of modernization of state regulation mechanism of innovation and investment development of agroindustrial production, aimed at overcoming crisis deformations by agroindustrial enterprises and adapting to new market conditions.

Ключові слова: модернізація, інфляція, державне регулювання, засоби виробництва, ринкова інфраструктура.

Key words: modernization, inflation, state regulation, means of production, market infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність проблеми дослідження зумовлена необхідністю подальшої модернізації механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва, яке вважається найважливішою складовою національної економіки країни. У ньому зосереджено більше чверті основних фондів і майже одна третина зайнятого населення. З його розвитком пов'язане функціонування низки секторів економічного простору.

Крім того, рівень його розвитку вирішальним чином визначає рівень продовольчої забезпеченості населення та соціально-економічний стан в країні. На продукти харчування і товари, одержувані із сільськогосподарської сировини, населення поки використовує до 60 відсотків сімейного бюджету. Це зумовлює важливість здійснення намічених перетворень в агропромисловому виробництві. За роки аграрних реформ відбулося масове роздержавлення сільськогосподарських підприємств, товаровиробники стали власниками не тільки засобів виробництва, але і виробленої продукції.

Багатоукладна економіка в сільському господарстві стала реальністю. Відмова від централізованого планування, розподіл землі та основних засобів — ось короткий перелік стихійного реформування агропромислового комплексу без урахування всіх об'єктивних чинників для переходу до ринкової економіки, які стали

причиною серйозної кризи в цій важливій сфері національної економіки. Відхід держави від економічного регулювання у 90-ті роки минулого століття спричинив інфляцію, що переходила у галопуючу, зниження рівня життя населення, особливо сільського, та споживання продуктів харчування власного виробництва при зростанні продовольчого та промислового імпорту більш ніж на 40 відсотків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розкриваючи рівень вивченості проблеми, зазначимо, що питання співвідношення ступеня втручання держави в економіку, вибору форм і методів регулювання піднімали і розробляли багато економістів. Заслугують на увагу праці таких зарубіжних вчених, як: Е. Аткинсон, М. Блауг, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, Р. Коуз, Я. Корнаї, К. Маркс, К. Р. Макконелл, М. Мескон, Д. Норт, В. Ойкен, М. Портер, К. Поланьї, Д. Рікардо, Ж. Сапір, П. Самуельсон, А. Сміт, Дж. Стігліц, Ф. Тейлор, М. Фрідмен, Е. Хансен, С. Харріс, Ф. Хайєк, П. Хейне, Й. Шумпетер, Т. Еггертссон, К. Еклунд, Е. Емсен, Ф. Енгельс та ін.

Особливий науковий інтерес представляють роботи видатних економістів-аграрників, присвячені проблемам державного регулювання агропромислового виробництва та державної підтримки сільгосптоваровиробників у 20—30-х роках минулого століття — А.В. Чая-

нова і Н.Д. Кондратьєва. Питання соціально-економічної ролі держави розробляли: П.А. Столипін, М.І. Туган-Барановський, В.Я. Канторович та ін. Продовжили дослідження в цьому напрямку: А.В. Голубєв, А.В. Петриков, П.Т. Саблук та ін. Теоретико-методологічний аналіз особливостей становлення ринкових відносин в аграрному секторі перехідної економіки представлений в працях Н.І. Буздalова, А.Є. Булатова, А.А. Ніконова, В.Н. Якімова, А.Б. Ярликапова та ін. Проблемам державного регулювання агровиробництва та державної підтримки сільгосптоваровиробників у ринковій економіці присвятили свої праці А.І. Алтухов, Н.А. Борхунов, А.Є. Булатов, О.Є. Гудзь, Н. Зарук, В.П. Галушко, А.В. Гордєєв, А.І. Костян, В.В. Милосердов, В.І. Назаренко, О.Г. Овчинников, Б.І. Пошкус, Е.А. Сагайдак, А.Ф. Серков, І.Г. Ушачов, В.Н. Хлистун, Б.А. Черняков, А.А. Черняєв, О.М. Шпичак та ін. Шляхи оптимізації політики держпідтримки агропромислового виробництва концептуально обґрунтовані в роботах Г.В. Беспашотного, О. Бородіної, А.М. Ємельянова, С.В. Кисельова, Є.В. Серовой П.А. Стецюка та ін.

Різні аспекти державного регулювання аграрного сектора економіки як найважливішої галузі у вітчизняній і зарубіжній практиці знайшли відображення в працях економістів: Л.І. Абалкіна, А.Г. Аганбеяна, А.М. Гатауліна, А.П. Гейця, А.В. Гладіліна, Е.Н. Крилатих, О.Ю. Мамедова, О.А. Родіонової, Е.С. Строева, В.Я. Узуна, Н.П. Федоренко, Д.Б. Епштейна та ін. Однак дана проблематика в умовах транзитивної економіки залишається недостатньо вивченою, що зумовлює необхідність продовження поглиблених досліджень у даному напрямі. Характерною рисою вивчення означеної проблеми є також фрагментарність, що виражається в розгляді одного або декількох регулюючих механізмів, наприклад, планування бюджетної підтримки або міжбюджетних відносин. Отже, єдиної комплексної концепції здійснення процедур державного регулювання щодо інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва, що включає найбільш ефективні підходи до формування і використання інструментів системи управління АПК, поки ще не вироблено.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття концептуальних наукових основ розробки практичних заходів модернізації механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва, що відповідають сучасному етапу реформування економіки села, особливостям взаємин господарюючих суб'єктів АПК і рівню соціально-економічних змін в умовах кризи та економічних деформацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Агропромислове виробництво — органічна ланка національної економіки, яке безпосередньо чи опосередковано пов'язана з більшістю секторів економічного простору. Природна родючість землі і віддаленість ринків збуту продукції (зумовлюють диференціальну ренту I і II) також підвищують його залежність від стану транспортної системи, наявності зерносховищ, овочесховищ і холодильників. Не менш міцний його зв'язок і з галузями життєзабезпечення селян: житловим будівниц-

твом, електро- та газопостачанням, освітою та охороною здоров'я. З розвитком суспільства такі зв'язки стають більш затребуваними, різноманітними і складними.

Саме тому не може бути процвітаючої України без належної уваги до агропромислового виробництва [7]. До того ж, досвід розвинених країн ринкової економіки підтверджує, що для агропромислового виробництва як основи продовольчого забезпечення повинні бути сформовані виняткові умови розвитку.

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, Париж), частка допомоги держави в доходах фермерів тривалий час становила в Австралії 15%, США — 30, Канаді — 45, країнах загальногориного ринку — 49, Австрії — 52, Швеції — 59, Японії — 66, Фінляндії — 71, Норвегії — 77, Швейцарії — 80 відсотків [8]. У розвинених країнах сільське господарство є однією з пріоритетних галузей економіки, про що свідчать державні програми його підтримки.

В Україні ж агрегований розмір державної підтримки сільського господарства нині не перевищує 4 відсотків, а частка витрат у консолідованому бюджеті на його розвиток скорочена від 23,2 відсотків у 1990 р. до 2,4% — в 2011 році. За низької технічної оснащеності вітчизняного агропромислового виробництва, яка в рази нижче, ніж у фермерів Західної Європи і США, наявне 5-кратне перевищення коефіцієнта вибуття тракторів над коефіцієнтом поновлення по зернозбиральній і кормозбиральній техніці більш ніж у 3 рази.

Більш ніж у 3 рази скоротилося внесення мінеральних добрив, значно знижений обсяг використання хімічних засобів захисту рослин [9]. Закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію не відшкодовують витрати на купівлю засобів виробництва. Погіршується використання земельних ресурсів, знижується поголів'я худоби, не на повну потужність працюють підприємства переробної промисловості, погіршується соціально-економічне становище населення.

Диспаритет цін на продукцію сільського господарства і промисловості придбав перманентний характер [2]. Через відсутність мотивації розвитку агропромислового виробництва виникають труднощі зі збутом вітчизняної продукції. Майже половина сільгосппродукції виробляється в селянських господарствах. Відбувається дискваліфікація недавно сильної частини населення. Інтервенція імпортного продовольства на український ринок продовжує залишатися високою.

Нині продовольча залежність від зарубіжних країн становить понад 35 відсотків. Крім того, сприятливі природно-кліматичні умови, досконала технологічна база, "значна державна підтримка", в яких діють зарубіжні аграрії, позбавили українських виробників шансів на успіх у суперництві з іноземними конкурентами. Однак інтеграція світової економіки по шляху економічного, соціального і технологічного прогресу вимагає підвищення ролі держави в агропромисловому виробництві, що забезпечує населення продовольством.

У цьому зв'язку слід зазначити, що в Україні помітно посилилася увага держави до агропромислового виробництва та його проблем. За період реформ прийнято понад вісімдесят законодавчих актів [4]. І, тим не менш, практика реформування агропромислового комплексу свідчить про відсутність системного підходу в питаннях

державного регулювання цього найважливішого сегмента економічного простору. Еволюційний хід розвитку капіталізму довів неможливість автоматичного відновлення економічної рівноваги і створення умов для динамічного зростання продуктивних сил в умовах функціонування ринкових принципів [6].

У нашій країні, як видається, є всі умови, щоб перетворити агропромислове виробництво в один із локомотивів національної економіки та реалізувати ці унікальні можливості у взаємозв'язку з сучасними наукомісткими і високотехнологічними галузями, транспортом, паливно-енергетичним комплексом.

Вітчизняне сільське господарство може сповна забезпечити населення країни основними видами продовольства, а в перспективі стати одним із гарантів світової продовольчої безпеки [1]. Систематизація теорій про роль держави в економіці дозволила провести класифікацію моделей регулювання економікою, яка засвідчила найбільшу ефективність в умовах світової кризи і реформ кейнсіанську модель у порівнянні з монетаристською. Її принципи стали платформою соціально-економічної політики урядів США, Англії та інших західних країн.

Особливо широке застосування кейнсіанської моделі, що отримала назву "планованого і регульованого капіталізму", відзначено з 50-х до середини 70-років ХХ століття. Тому цілком правомірно вважати, що при формуванні нової моделі механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва необхідно врахувати кейнсіанську модель, яка для аграрної галузі з'явилася б виключно пріоритетною [5]. У зв'язку з цим, державна допомога повинна враховувати специфічні особливості агропромислового виробництва, його роль у національній економіці, а механізм державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва повинен мати системний і комплексний підхід.

Одна з особливостей агропромислового виробництва, що вимагає значних інвестицій, це те, що воно представляє собою складну біотехнологічну природну систему. Земля, будучи не тільки основним засобом виробництва, але і предметом праці, викликає необхідність здійснення державних великомасштабних заходів із докорінного поліпшення її використання.

Як свідчить структурно-динамічний аналіз земельного фонду України, в його структурі сільськогосподарські угіддя займають 69,3%, у т. ч. рілля — 54,8, багаторічні насадження — 1,6, луки і пасовища — 12,9.

Земельний фонд України характеризується наявністю ґрунтів із високою біопродуктивністю, у структурі яких переважають найбільш родючі землі. Основна база землеробства України розміщується на чорноземних ґрунтах та ґрунтах чорноземного типу — 61,4% площі орних земель. Обмеженість площі продуктивних земель робить їх об'єктом особливої охорони. Проте якісний стан продуктивно використовуваних земель погіршується, наростають темпи подальшої деградації ґрунтів.

Так, 43% площі земель з осушувальною мережею мають підвищену кислотність, 7,6 % — засолені, а 13 % — заболочені. На 80 % зрошуваної землі зафіксовано процеси техногенного підтоплення, а ураженість процесами вторинного засолення спостерігається на

11—25 % загальної площі поливних земель. Нездорідність і стандартність земельних ділянок, розосередження об'єктів агропромислового виробництва в просторі, використання мобільної техніки вимагають значних витрат енергетичних ресурсів для переміщення робочих агрегатів. За роки реформ відбулося помітне зниження рівня забезпеченості технікою і машинно-тракторним парком і його моральний і фізичний знос.

Середній вік обладнання перевищує 20 років, водночас у зарубіжних країнах — не більше восьми, а забезпеченість тракторами і комбайнами майже в 5 разів менша, ніж у США, і в 3 рази менше, ніж в Канаді.

Сезонність агропромислового виробництва зумовлює необхідність у середньострокових і довгострокових кредитних ресурсах, а його прибутковість знаходиться в прямій залежності від складних природно-кліматичних умов. Рівень агропромислового виробництва впливає на стан продовольчої безпеки країни. Увезення продовольчих товарів збільшилося з 2,4 млрд (у 2000 р.) до 10,4 млрд дол. (у 2011 р.), перевищивши за обсягом експорт в 4 рази.

Водночас відправка зерна на експорт зумовила ослаблення кормової бази, особливо птахівництва та свиначарства. Значно знизилася забезпеченість населення білком тваринного походження, що склала за різними оцінками від однієї третини до майже половини від рекомендованих норм харчування на душу населення. Протягом усього трансформаційного періоду постійно спостерігається диспаритет цін.

Якщо в 2000 р. можна було придбати один зернозбиральний комбайн, реалізувавши при цьому 305 тонн зерна, то в 2011 р. — вже в три рази більше. Дане співвідношення свідчить про те, що держава не вирішила головну проблему — паритет цін, що негативно відбилося і відбивається на енерго- та фондоозброєності і техніко-технологічному рівні і модернізації агропромислового виробництва.

Повна відсутність регулювання цін на промислову продукцію для сільського господарства призвела до зниження товарності зерна на 10,5 відсотків; насіння олійних культур разом з соняшником — майже на 22 відсотків; худобу та птицю на забій — більш ніж на 30 відсотки. Нерозвиненість ринкової інфраструктури не дозволяє агропромислового виробництву бути інноваційно-інвестиційно привабливим, а наповненість аграрного ринку сільськогосподарськими товарами за відсутності ринкових каналів для їх збуту створює помилкове враження перевиробництва продуктів. Продовжує знижуватися рівень витрат на оплату праці в структурі собівартості агропромислової продукції, її рівень наблизився до 18 відсотків.

Порогом зубожіння населення прийнято вважати 10—12 відсотків. Як наслідок, рівень якості життя на селі знаходиться в критичному стані виходячи з реального розміру оплати праці (на 50 відсотків нижче рівня економіки). Відбувається поглиблення майнового розшарування суспільства, все це робить працю в сільському господарстві непрестижною і непривабливою.

Присутня значна інерційність в адаптації до змінних економічних умов, оскільки часте реформування аграрного сектора не доводилося до логічного завершення, закінчувалося глибокою кризою в галузі, погіршенням

соціально-економічного стану сільського населення, що вплинуло на формування недовіри до будь-яких державних новацій сільського життя, посилення міграційних процесів, ускладнення демографічного стану в сільській місцевості, що відбилося на кадрових ресурсах галузі. Агропромислове виробництво з причини своїх специфічних особливостей не здатне бути конкурентоспроможним в умовах ринкової економіки.

Необхідність активної ролі держави у функціонуванні економічних процесів зумовлена потребою у вирівнюванні зовнішніх екстерналій, що роблять вплив на галузь і нездатністю ринкового механізму вирішувати державні завдання.

Свідченням відсутності самовідтворювальної функції є частка витрат несільськогосподарських галузей у вартості продовольства, що реалізується кінцевому споживачеві, у середньому вона становить 20—25 відсотків, а за деякими переробними галузями доходять до 80—90 відсотків, у той же час в США, Франції, Англії, країнах Скандинавії через високий рівень індустріалізації сільської праці, інтеграції і концентрації виробництва вона досягає 70—75 відсотків.

Варто було б в Україні довести це співвідношення не менше ніж до 50:50, щоб виробнику продукції залишалася хоча б половина її ринкової ціни. Дослідження сучасних концепцій регулюючого впливу держави на агропромислове виробництво в розвинених країнах ринкової економіки і Україні дозволило виявити шereg особливостей системи державного регулювання, зокрема соціально-еколого орієнтованої в країнах ЄС, жорстко регульованої в США та ринково орієнтованої в Україні. З причини відсутності чіткості в питаннях регулювання в умовах ринкових відносин, як у визначенні функцій управління, так і організаційних структур, доцільно визначити напрями модернізації механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва за трьома взаємопов'язаними блоками.

Перший з них оптимізує та деталізує функції спеціалізованого органу управління, посилюючи тим самим його регулюючий вплив. Другий — охоплює схему моделі його організаційної структури з виділенням підсистем, що сприяють прискореному розвитку ринкової інфраструктури і адаптації агропромислового комплексу до ринкових реалій, а також його модернізації через застосування управлінських моделей в ринковій економіці. У третій блок входить розробка моделі регулювання процесів агропромислової інтеграції та кооперації.

ВИСНОВКИ

Поняття "механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва" представляє сукупність науково-практичних і організаційних заходів, що реалізуються органами публічної влади у певних сферах життєдіяльності агропромислового комплексу та особливостей їх повноважень у державній системі регулювання. Одним з найважливіших методів цього механізму є продовження держпідтримки агропромислового виробництва при вступі України до Світової організації торгівлі.

Модернізація складових держпідтримки і її архітектура, співвіднесені за типами "кошиків", мають бути спрямовані на забезпечення ефективного конкурентоспроможного функціонування агропромислового виробництва та мають бути наближені до умов світового ринку. Специфіка теоретичної та емпіричної бази дозволяє позначити наукову проблематику, суть якої полягає в тому, щоб відібрати найбільш раціональні методи та інструменти, які сприятимуть ефективному державному регулюванню агропромислового виробництва, стимулюючи при цьому його інноваційно-інвестиційний розвиток і забезпечуючи стабільний фінансовий стан економічних суб'єктів агросфери в умовах кризи та економічних деформацій.

У цьому зв'язку істотне значення має принцип гарантованості держпідтримки для сталого розвитку агропромислового виробництва. Реалізація комплексу наданих пропозицій орієнтована на перехід до гнучкого механізму державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового виробництва.

Література:

1. Амбросов В. Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ / В.Я. Амбросов, В.М. Онегіна. — К.: Економіка АПК. — №2. — 2009. — С. 16—18.
2. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О.М. Борисова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf.
3. Ботвіна Н.О. Фінансова політика сталого розвитку агросфери: монографія / Н.О.Ботвіна. — К.: ННЦ ІАЕ, — 2011. — 303 с
4. Гудзь О.Є. Механізми прямої фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва // Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія / Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін. / за ред. М.Я. Дем'яненка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 372 с. — С. 49—58.
5. Карпенко Г.Г. Государственное регулирование аграрного сектора экономики: теория методология практика. — Ставрополь: Изд-во СевКавГТУ, 2010. — 365 с.
6. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): монографія / О.М.Ковалюк. — Львів: — Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. — 396 с.
7. Непочатенко О.О. Теоретичні і практичні аспекти державної підтримки аграрного сектора економіки / О.О. Непочатенко, А.Ф. Головчук // Фінансово-економічні проблеми стабільного розвитку економіки України / Під ред. А.Ф. Головчука, О.О. Непочатенко (Частина 1). — Умань: — ВПЦ "Візаві", 2010. — С.175—183.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г Білоус, В.І. Власов. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 632 с.
9. Стецюк П. А. Еволюція форм і методів державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників / П.А. Стецюк // Фінанси в процесі реформування агропромислового виробництва; за ред. М.Я. Дем'яненка. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — С. 48—68. *Стаття надійшла до редакції 27.02.2013 р.*